

Pitkältä tieltä

Kun elää kauan, tulee vanhaksi.

Kuvataiteessa vanheneminen ja vanhuus tulevat esille kahdella tavalla.

Toisaalta on iäkkäiden taiteilijoiden tuotanto, toisaalta vanheneminen ja vanhuus taiteen aiheena. Molemmissa mukana on inhimillisen kokemuksen koko kirjo.

Tunnelmat vaihtelevat riipaisevasta humoristiseen.

Minä vanhenen – Helene Schjerfbeck

Vanhenemisen merkkejä useat taiteilijat ovat havainnoineet omissa kasvoissaan ja ikuistaneet omakuviin: harmenevia ja harvenevia hiuksia, ryppyjen ja juonteiden ilmaantumista, olemuksen muuttumista. Omakuva on taiteilijan oman kokemuksen tulos eikä siitä suoraan pysty arvaamaan mallin biologista ikää. Niilo Hyttinen on 47-vuotiaana maalannut itsensä keppiin tukeutuvaksi ukoksi teoksessaan Issias, kun taas kymmeniä vuosia vanhemmat taiteilijat ovat energisiä ja valppaita.

Erityisen tunnettuja ovat Helene Schjerfbeckin viimeisten vuosien pelkistetyt omakuvat. Vain muutama hiilen tai siveltimenveto, joista hahmottuvat kasvot. Omakuvien lisäksi Schjerfbeck maalasi viimeisinä vuosinaan ympäristönsä ihmisiä, tulkintoja taidehistoriallisista maalauksista ja omista vanhoista teoksistaan.

Ellen Thesleff ja Ester Helenius

Ellen Thesleff maalasi yli 70-vuotiaana runollisia värinäkyjä, välillä lähes abstrakteja. Niiden tunnelma on hurmioitunut ja siveltimenveto lentää keveänä, vaikka taiteilija oli kokenut elämässään useita raskaita menetyksiä.

Myös Ester Helenius etsi taiteessaan täydellistä kauneutta. Hänen syvään uskonnollisuuteensa mahtuivat katoliset, ortodoksiset, tolstoilaiset, teosofiset ja idän uskontojen vaikutteet ja lapsuuden kauneuselämykset. Eräät hänen pitkän uransa tunnetuimmat ja hehkuvimmat teokset ovat hänen myöhäisvuosiltaan.

Sigrid Schauman ja Greta Schalin

Yli satavuotiaaksi elänyt Sigrid Schaumanin maalasi suurimman osan tuotannostaan yli 70-vuotiaana. Sitä ennen hän toimi taidekriitikkona 1920-luvulta alkaen. Sigrid Schaumanin maalaukset ovat suhteellisen pienikokoisia, mutta niissä tiivistyy valtava valon ja värin määrä. Hänen aiheensa ovat kulttuurimaisemia, alastonkuvia ja muotokuvia. Niiden pääosassa on valo, joka edustaa hyvyyttä ja kauneutta.

Turkulainen Greta Schalin eli 95-vuotiaaksi. Maineensa kukkamaalarina hän vakiinnutti yli 70-vuotiaana. Greta Schalin oli ahkera, hänen teoksensa olivat haluttuja ja hän maalasi viimeiseen asti. Useat voimakkaimmista kukka-asetelmistaan hän maalasi noin 90-vuotiaana, jolloin hän tarvitsi apua lähes kaikessa muussa.

Gunnar Pohjola ja Rafael Wardi

Tamperelainen Gunnar Pohjola on tarkkailija ja hiljaisen henkevä humoristi. Erityisen myötätuntoisia ja tarkkanäköisiä ovat hänen viimeisten vuosiansa omakuvat. Niiden hellyttävä hahmo muistuttaa sekä tarhapöllöä että erehtymättömästi taiteilijaa itseään.

Rafael Wardi on vanhenemisen teeman kaksinkertainen asiantuntija: iäkäs taiteilija, joka on kuvannut vanhuutta. Hän toimi Alzheimerin tautiin sairastuneen puolisonsa omaishoitajana sekä kotona että hoitokotijaksoilla tämän kuolemaan asti. Samalla hän maalasi vaimoaan ja tämän potilastovereita pehmein ja kimaltavain pastellivärein. Wardin työskentely jatkuu edelleen.

Ida Somma

ITE-taiteilijat ovat useimmiten korkeaan ikään ehtineitä.

Nokialainen Ida Somma aloitti maalaamisen 75-vuotiaana. Silloin hän sai pojaltaan, kuvanveistäjä Ossi Sommalta, lahjaksi värit. Ida Somman tytär Seija Rusko kertoo:

”Hän ei ainoastaan maalannut, vaan välitti teoksillaan elämänilonsa katsojille. Samalla hän tuli dokumentoineeksi pitkän jakson nokialaista historiaa itse elettyinä, tuoreina kuvina. Ida maalasi kymmenen vuotta. Sinä aikana hän teki lähes 150 teosta. Kun Ida istui keittiön pöydän ääreen ja otti siveltimen käteensä, ei inspiraatiota odoteltu. Aiheet olivat valmiina 75 vuoden muistikuvissa. Joskus käytettiin apuna albumia, josta etsittiin erityisen rakkaita valokuvia. Ida ei jäljitellyt valokuvia. Hänen maailmansa oli kypsytynyt vuosikymmenten aikana hänen omakseen; sitä ei häirinnyt valokuvaajan näkemys, se ainoastaan tuki muistikuvia. Alusta lähtien Ida siirsi maailman maalauksiin omaperäisesti ja värikkäästi.”

Yhteiskunta

Millaisena kuvataide on esittänyt vanhenemisen ja vanhuuden? Vastaus ei ole yksioikoinen, vaan vaihtelee esimerkiksi ajan, yhteiskunnallisen aseman ja sukupuolen mukaan.

Uskonossa ja mytologiassa vanhuutta on yleensä arvostettu. Tietyt kristillisen perinteen hahmot on jo hyvin varhaisista ajoista lähtien kuvattu iäkkäiksi, niin kuin joulupukin esikuvana ollut Pyhä Nikolaus. Suomalaisen mytologian vanha sankari on Väinämöinen – ja samoin hänen vastavoimansa, mahtava Pohjolan emäntä Louhi.

Tilatun muotokuvan malli on useimmiten ollut iäkäs mies. Muotokuva on tapa osoittaa arvostusta ja sen olemassaolo kertoo mallinsa vallasta tai arvovallasta. Ihmisen kuvaamisen lisäksi teoksessa tärkeitä voivat olla viran merkit, niin kuin univormu ja kunniamerkit.

Iäkkäiden säätyläisnaisten muotokuvat ovat olleet perheen tai suvun tilaamia, joten niiden arvokkuus on luonteeltaan yksityistä. Nekin saattavat olla monumentaalisia, niin kuin Eero Järnefeltin Mummo Swanin muotokuva.

Säädynmukaisen kuvauksen rajat ylitti Eero Järnefeltin muotokuva rovasti Theodor Brofeldtista, joka oli Iisalmen kirkkoherra ja kirjailija Juhani Ahon isä.

Rovasti Brofeldtin epämuodollinen asu närkästytti perusteellisesti Nya Pressenin kriitikon, kun teos oli esillä Suomen Taideyhdistyksen syysnäyttelyssä:

”Mitä rovasti Brofeldtin muotokuvaan tulee, täytyy panna merkille, että asu on kaikkea muuta kuin papillinen. Vaikka rovastia itseään ei vaivaisikaan esiintyä jälkimaailman silmissä paitahihassillaan, niin olisi kyllä ollut maalarin asia estää sellainen tapahtumasta. Tällaisena muotokuva tuntuu esittävän majatalon isäntää. Pitkävartiset saappaat housujen päällä, paitahihassillaan, piipunnysä suussa, mikä ihastuttava kuva ’kunnia-arvoisuudesta’!”

Malli on kuvassa 51-vuotias, mikä hämmästyttäneenä nykykatsojaa enemmän kuin arkinen poseeraus.

Vanhan kansanihmisen kuvaa ei taiteilijalta tilattu muotokuvana, vaan malli on yleensä ollut hänen itsensä valitsema mielenkiintoinen ”kansantyyppi”. Vanha kansanihmisen kuvattiin useimmiten osana perinteisen elämänmenon tyyntä idylliä tai sitkeänä raatajana. Muita vaihtoehtoja olivat nälän ja kurjuuden uhri tai hupaisa, juoruamiseen tai viinaan taipuvainen ukko tai akka.

Vanhuus on ollut erityisen suosittu aihe silloin, kun taiteen inhimillinen sisältö on ollut tärkeää ja kun samalla on haluttu kiinnittää huomiota yhteiskunnallisiin olosuhteisiin. Tällaisia kausia ovat olleet 1880-luvun realismi ja naturalismi ja 1970-luvun osallistuvan taiteen realismi. Vanhat työläiset voitiin kuvata työn sankareina tai yhteiskunnan epäoikeudenmukaisuuden uhreina.

PERHE

Omat iäkkäät vanhemmat ovat olleet monelle taiteilijalle vanhusmuotokuvien mallina. Varsinkin äidin muotokuvat näyttävät olevan aivan oma kuvatyypinsä, jota leimaa vahva tunneside. Monesti ne vaikuttavat täsmällisten sääntöjen määrittelemiltä pyhäinkuvilta. Ehkä ne ovatkin protestanttisten maiden vastineita Madonnankuville ja Jumalansynnyttäjän ikoneille äidinrakkauden ylistyksiä.

Poikkeuksiakin hartaasta kuvatyypistä on, niin kuin Kari Suomalaisen muotokuva äidistään Estellestä.

Vanhaa pariskuntaa esittävät teokset kuvaavat yleensä sopusointuista elämän ehtoota, jossa yhteinen pitkä tie on liittännyt puoliset yhteen.

Myös isoisää tai isoäitiä perheen ympäröimänä esittävä kuvatyyppe kertoo hyvästä vanhuudesta suvun keskeisenä ja kunnioitettuna hahmona. Yhteyden tärkeys ja sen katkeamisen dramaattisuus näkyy teoksissa, joissa nuoret lähtevät maailmalle ja vanhat jäävät.

Isovanhempia ja lastenlapsia kuvaavissa teoksissa näkyy kehitys, jossa suvun päämiehen valta-asema muuttui hiljalleen kiintymyssuhteeksi sukupolvien välillä. Teema näkyy myös nykytaiteessa.

Monia nykytaiteilijoita on koskettanut myös omien vanhempien tai isovanhempien elämäntarina ja vanheneminen. Anna-Maija Aarraksen Rouva Aarras – teoskokonaisuuden nimihenkilö on hänen äitinsä, joka esiintyy itse suunnittelemissaan ja valmistamissaan asuissa. Rosemarie Särkän valokuvateos Mummo ja Vaari kertoo hänen isovanhemmistaan Kerttu ja Aarno Särkästä. Se

sisältää myös vaarin viimeisen sairauden ja kuoleman. Valokuvataiteilija Nina Korhosen Anna Amerikan mummu oli hänen tamperelainen isoäitinsä, joka nelissäkymmenissä rohkeni toteuttaa suuren unelmansa, elämän Amerikassa.

IHOLLA

Vanheminen tulee iholle ja menee sen sisään: ruumis vanhenee. Aihetta on käsitelty sekä säälimättömästi että kauniisti. Riikka Lenkkerin maalauksessa valo ja varjo hyväilevät kypsiä kasvoja ja vartaloa.

Erityisen vahvaksi teemaksi nousevat kosketuksen ja työn inhimilliset instrumentit: ihmisen kädet. Vanhat kädet, ryppyiset ja muhkuraiset, ovat koskettava näky, samalla tavoin kuin pienen lapsen hento ja ruusuinen käsi.

Jos ollaan hyvin lähellä, ensisijainen aisti ei ole enää näkö. Elämän alussa ja lopussa ihminen käsien hoivaa, kosketusta. Samalla hän kaipaa kosketusta yhteytenä toiseen ihmiseen. Kosketuksen kaipuu toimii molempiin suuntiin: muistona äidin, isän ja isovanhempien käsistä - ja elämän loppumetreillä ehkä sinä ainoana yhteyden muotona, joka enää ihmiselle välittyy.

Muistot

Esineet kantavat muistoja.

Anu Tuomisen esineistösten materiaalit ja työtavat – virkkaus, vanhat pullot ja astiat - vievät mummolan maailmaan. Aurinkoista, sataa -teos kiteyttää elämän valoisat ja pilviset päivät - niin kuin Ragni Malmsténin laulelma Riepumatto.